

Ύστερο βλέμμα

Μισέλ Φάις

Κ. Ἀγγελάκη - Ρούκ
Εὐγ. Ἀρανίτσης
Θ. Βαλτινός
Χ. Βλαβιανός
Α. Βογιατζής
Ρ. Γαλανάκη
Θ. Γζόνης
Ἄλ. Δαμιανός
Τ. Δενέγρης
Α. Δημητριάδης
Σ. Δημητρίου
Ἀγ. Δημητρούκα
Κ. Λημουλά
Μ. Φ. Αραγούμης
Α. Ἰακώβ
Ἰερομόναχος Συμεών
Ἄλ. Ἰσαρης
Β. Καραπετσόλης
Γ. Κιουρτσάκης
Θ. Κοροβίνης
Μ. Κορομηλά
Γ. Μαργαρίτης

Μ. Μαρκίδης
Ἄντ. Μανρομάτη
Μ. Μέσκος
Π. Μουλλάς
Χρ. Μπότσογλου
Π. Μπουκάλας
Χρ. Μπράβος
Ν. Ξυδάκης
Ν. Παναγιωτόπουλος
Κ. Παπαγιώργης
Ἠλ. Χ. Παπαδημητρακόπουλος
Σ. Παστάκας
Δ. Παστουρματζής
Ἄρ. Προβελέγγιος
Γ. Σακελλαράκης
Θ. Σκάσσης
Ἐλ. Σκουτέρη - Διδασκάλου
Δ. Τζιόβας
Δ. Φιλιππίδης
Ν. Φωκᾶς
Β. Χατζηβασιλείου
Μ. Χριστοφόγλου

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

«Η γιαγιά-καταφυγή» της Μαριάννας Κορομηλά γράφτηκε το 1995 για τον συλλογικό τόμο: Μισέλ Φάις (εκδοτική επιμ. και φωτογραφίες), *Ύστερο βλέμμα* (εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα 1996). Αναδημοσιεύουμε τα Περιεχόμενα του τόμου, το κείμενο γραμμένο εδώ μονοτονικά, ενώ στο βιβλίο ήταν πολυτονικό, τον κολοφώνα του βιβλίου και συμπληρωματικά στο τέλος, σ. 7, μία φωτογραφία της ελληνικής εκκλησίας στη Ντάγκβα της Γεωργίας με μερικές χρήσιμες πληροφορίες για τον ποντιακό οικισμό (από το βιβλίο Μ. Κορομηλά, *Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα από την εποχή του Χαλκού ως τις αρχές του 20ού αιώνα* (έκδ. της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα, β' έκδοση ανανεωμένη και επαυξημένη, Αθήνα 2001).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κατερίνα Άγγελάκη-Ρούκ, μετάφραση: Osip Mandelshtam, <i>Boronez</i>	7
Ευγένιος Άρανίτσης, <i>Ή κάμερα, τό μνήμα</i>	8
Θανάσης Βαλτινός, <i>Μαντίλι αποχαιρετισμοῦ</i>	12
Χάρης Βλαβιανός, μετάφραση: Giuseppe Ungaretti, <i>Τρία ποιήματα</i> από τή συλλογή <i>L'Allegria</i>	14
Λευτέρης Βογιατζής, <i>Γιά τόν ἴδιο τό θάνατο δέ θά εἶχα τίποτα νά πῶ</i>	16
Ρέα Γαλανάκη, <i>Ἐσύ ὁ αἰώνιος «διαβάτης»</i>	23
Θοδωρής Γκόνης, Δύο τραγούδια: <i>Ποιός θά γράψει τό τραγούδι δίχως μουσική</i> <i>Τό μεγάλο βράδυ</i>	26
Ἀλέξης Δαμανός, <i>Τό κουφάρι τοῦ Νταλίκη</i>	27
Τάσος Δενέγρης, μετάφραση: Isaac Bashevis Singer, <i>Λειψή Παρασκευή</i>	28
Δημήτρης Δημητριάδης, <i>Γιά ὅποιον θάνατο μπορεῖς</i>	32
Σωτήρης Δημητρίου, <i>Στενά περάσματα</i>	36
Ἀγαθή Δημητρούκα, μετάφραση: Octavio Paz, <i>Ἀγίων Πάντων,</i> <i>ἡμέρα τῶν νεκρῶν</i>	38
Κική Δημουλά, <i>Ὅταν ἐγείρομαι καί σήμερα</i>	40
Μάρκος Φ. Δραγούμης, <i>Ἀμανές καί θάνατος</i>	42
Δανιήλ Ἴ. Ἰακώβ, <i>Τό ἀρχαῖο ἐλληνικό ἐπιτύμβιο ἐπίγραμμα</i>	46
Ἰερομόναχος Συμεών, <i>Ὑδωρ πολύ</i>	49
Ἀλέξανδρος Ἴσαρης, μετάφραση: Paul Celan, Δύο ποιήματα ἀπό τή συλλογή <i>Mohn und Gedächtnis</i> (Μήκων καί μνήμη) <i>Ἡ ἄμμος ἀπό τίς τεφροδόχους</i>	50
<i>Φούγκα θανάτου</i>	51
Βασίλης Καραποστόλης, <i>Τά δάκρυα τῆς ἐπανόδου</i>	53
Γιάννης Κιουρτσάκης, <i>Ὁ τρόμος καί τό ἀστεῖο τοῦ θανάτου</i>	56
Θωμάς Κοροβίνης, μετάφραση: Yunus Emre, <i>Τρία ποιήματα</i>	60
Μαριάννα Κορομηλά, <i>Ἡ γιαγιά-καταφυγή</i>	63
Γιώργος Μαργαρίτης, <i>Ἡ αὐτοκτονία στούς σύγχρονους καιρούς</i>	66
Μάριος Μαρκίδης, <i>Ἡ ποιήτρια κι ὁ θάνατος</i>	69
Ἀντιγόνη Μαυρομάτη, <i>Ὁ θάνατος καί τό ποινικό σύστημα</i>	72
Μάρκος Μέσκος, <i>Μνήμες ζωῆς ὁ θάνατος</i>	77
Παν. Μουλλάς, <i>Βιζυηνοῦ ἐπιτύμβια</i>	81
Χρόνης Μπότσογλου, <i>Οἱ ταφικές φωτογραφίες</i>	84
Παντελής Μπουκάλας, <i>Ὁ θάνατος σάν εἶδηση καί σάν συνήθεια</i>	87
Χρήστος Μπράβος, <i>Τρία ποιήματα</i>	90
Νίκος Ευδάκης, <i>«Ἡ στολή ἢ πρώτη»</i>	91
Νίκος Παναγιωτόπουλος, <i>The camera never lies</i>	93

Κωστής Παπαγιώργης, μετάφραση: Vladimir Jankélévitch <i>Mors certa, hora incerta</i> (ἀπόσπασμα)	94
Ἡλίας Χ. Παπαδημητρακόπουλος, <i>Τό πενηντάρι</i>	96
Σωτήρης Παστάκας, μετάφραση: Δύο ποιήματα, Giacomo Leopardi, <i>Εἰς ἑαυτόν</i>	100
Cesare Pavese, <i>Θά ἔρθει ὁ θάνατος καί θά ἔχει τὰ μάτια σου</i>	101
Δημήτρης Ἡ. Παστουρματζής, <i>Ἡ κραυγή</i>	102
Ἀριστομένης Προβελέγγιος, <i>Τά «ἄλλα» παράθυρα</i>	104
Γιάννης Σακελλαράκης, <i>Μιά ζωή σ' ἓνα νεκροταφεῖο</i>	107
Θωμᾶς Σκάσσης, <i>Δέκα κόκκινα τριαντάφυλλα</i>	109
Ἐλεωνόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, <i>Φευγαλέες γραφές</i>	112
Δημήτρης Τζιόβας, <i>Ars Moriendi ἢ συγγραφική νεκροφάνεια</i>	116
Δημήτρης Φιλιππίδης, <i>Ἐπίσκεψη σέ πέντε νεκροταφεῖα</i>	119
Νίκος Φωκᾶς, μετάφραση: Δύο ποιήματα Edgar Allan Poe, <i>Τό ἄπληστο σκουλήκι</i>	121
Charles Baudelaire, <i>Ὑπερφυσική γκραβούρα</i>	122
Βαγγέλης Χατζηβασιλείου, <i>Τροχιές θανάτου</i>	123
Μάρθα Χριστοφόγλου, <i>Οἱ ἱστορίες τῆς τέχνης, ὁ Ἀρτεμίδωρος καί ἄλλα εἰκονίσματα</i>	126
Μισέλ Φάις, <i>Μισάνοιχτο βιβλίο</i>	128

Η ΓΙΑΓΙΑ-ΚΑΤΑΦΥΓΗ

Μαριάννα Κορομηλά

Μεγάλη Τετάρτη απόγευμα στα βουνά της Σοβιετικής, ακόμα, Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας της Γεωργίας, κοντά στα σύνορα με την Τουρκία. Απρίλιος του 1990. Ακροβολισμένοι ορεινοί οικισμοί, μισοχαμένοι στα δάση. Μία συστάδα αραιοκτισμένων χωριών με αγροτικό πληθυσμό ελληνικής καταγωγής. Φερμένοι όλοι από τα βουνά του Ανατολικού Πόντου στην ορθόδοξη Γεωργία, άλλοι στη διάρκεια του [προ]περασμένου αιώνα και άλλοι μεταξύ 1910 και 1923-24.

Είχαμε ειδοποιήσει ότι θα πηγαίναμε γύρω στο μεσημέρι και μας περίμεναν στην πλατεία, στο κεφαλοχώρι Ντάγκβα, εκεί όπου θα στάθμευε το αυτοκίνητο. Αλλά φτάσαμε με μεγάλη καθυστέρηση κι όλοι είχαν πάρει τα μονοπάτια της επιστροφής στους συνοικισμούς τους.

Ανοιξιάτικο απόγευμα στο έρημο διοικητικό κέντρο μιας παραμεθόριας περιοχής όπου επί χρόνια τα σοβιετικά όπλα στοχεύουν τα νατοϊκά. Στην πλατεία δεσπόζει το σταλινικό κτίριο της Κουλτούρας με τους «δωρικούς» κίονες στην κατάκλειστη είσοδο. Στην άλλη άκρη, τα πανύψηλα δέντρα κρύβουν έναν πελώριο πέτρινο ναό. Η δυτική πλευρά και ο τρούλος έχουν καταρρεύσει. Το καθεστώς είχε σφραγίσει κι εδώ την εκκλησία κι είχε απαγορεύσει τη θρησκεία, πριν από πενήντα τόσα χρόνια. Τώρα, που ο υπαρκτός σοσιαλισμός φυλλορροούσε, οι κάτοικοι είχαν βαλθεί να επισκευάσουν με προσωπική εργασία τη μισογκρεμισμένη Παναγιά, για να είναι έτοιμη τον Δεκαπενταύγουστο.

Στα βόρεια του ναού, σε ένα άνοιγμα των βράχων, το νεκροταφείο. Γκριζόμαυρες ταφόπλακες, γκριζόμαυροι σταυροί και πάγκοι χτιστοί γύρω από κάθε μνήμα. «Είναι για τα νεκρόδειπνα» μας εξήγησε η συνοδός μας Όλγα Παπαδοπούλου.

Την κοίταξα με απορία. Δεν το αντιλήφθηκε. Ήταν σαράντα ετών. Γεννημένη στην Ντάγκβα. Καθηγήτρια αγγλικών σε ένα παραθαλάσσιο σχολείο της Κολχίδας. «Εδώ είναι το οικογενειακό μας μνήμα» είπε. «Αυτός είναι ο πατέρας μου. Εδώ είναι τα αδέρφια του. Ήρθαν φυγόστρατοι από την Αργυρούπολη. Αυτή είναι η γιαγιά μου, η κυρία Ευδοξία. Ήρθε με τα πόδια από την Αργυρούπολη με τον πατέρα μου αγκαλιά και δύο μωρά ξοπίσω. Πεζοπόρησε μήνες. Έψαχνε τους γιους της στα ορυχεία. Την έψαχναν κι εκείνοι. Ήταν μικροκαμωμένη, καλομαθημένη, εύθραυστη. Δεν βαρυγκώμησε. Μιλούσε για την Πατρίδα της κι έλαμπε. Αυτή μας έμαθε τα ελληνικά όπως τα είχε μάθει στο Παρθεναγωγείο. Ο πατέρας της ήταν διδάσκαλος».

Παντού φρέσκα αγριολούλουδα, μικρά μπουκέτα μενεξέδες δίπλα στα καντήλια, λευκές καμπανούλες πλεγμένες με κισσό γύρω από τις φωτογραφίες. Όλα τα πρόσωπα γνώριμα. Τα είχα δει στο γήπεδο της Τούμπας, στα μπουγατσάδικα της Εγνατίας, στο παζάρι της Κατε-

ρίνης, στα βαλτοχώρια της Δράμας, στα καφενεία του Κιλκίς, στις τοιχογραφίες της τραπεζούντιας Αγίας Σοφίας.

Μέσα σ' εκείνο το νεκροταφείο των Ποντίων προσφύγων, είκοσι χιλιόμετρα πάνω από τα αρχαιοελληνικά *εμπόρια* της θαλασσινής Κολχίδας, αναγνώριζα τους νεκρούς.

Η Όλγα, ίδια η γιαγιά της, κυκλοφορούσε με άνεση ανάμεσα στα μνήματα συστήνοντας έναν έναν τους προπάτορες. Η διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στη ζωή και τον θάνατο φαινόταν σαν να της διαφεύγει. Ανάμεσα στους δικούς της, που την περιέβαλαν με την παρουσία της απουσίας τους, ανέπνεε ελεύθερα. Από τη ζωή της είχε λείψει ο εκκλησιασμός, η τέλεση των θείων μυστηρίων, η επαφή με τις προσκυνηματικές εικόνες και τις αγιογραφίες σε χώρους κοινής λατρείας. Η φροντίδα των νεκρών δεν είχε απαγορευθεί και η χρήση των φωτογραφιών των εκλιπόντων είχε υποκαταστήσει ένα σημαντικό μέρος του επιβεβλημένου κενού.

Ο Γιώργος Ιωάννου χωνόταν στην Αχειροποίητο για να συνομιλήσει με την Παναγία τη Ρευματοκρατόρισσα που είχαν φέρει οι Θρακιώτες πρόσφυγες («οι παππούληδες μου») από την προγονική πατρίδα του τη Ραιδεστό. «Είναι πιο πολύ σαν επίσκεψη σε μια παλιά φιλενάδα της γιαγιάς μου και της προγιαγιάς μου, όπου πάω για να χαϊδευτώ και να κλαυτώ... το κερί τ' ανάβω απλώς για να βλέπομαστε καλύτερα» γράφει ο ίδιος, διηγούμενος τις συχνές επισκέψεις του στον νάρθηκα της Αχειροποίητου στη Θεσσαλονίκη.

Στο νεκροταφείο της Ντάγκβα αισθάνθηκα ότι με την Όλγα συνέβαινε το αντίθετο. Αυτή η οικειότητα με τη γιαγιά ξέφευγε από τα όρια του διαλόγου με τους νεκρούς μας. Το φθαρτό σώμα βρισκόταν στο χώμα κάτω από τη σκουρόχρωμη πέτρα, η οποία γινόταν τράπεζα για τα νεκρόδειπνα, το κριθαρόψωμο, τις κούπες το κρασί, τον δυόσμο, τους ξηρούς καρπούς, τις μελόπιτες. Η ψυχή βρισκόταν στο στερέωμα, πέρα από τον κατακάθαρο ουρανό που φώτιζε αυτό το παράξενο ιερό. Οι φωτογραφίες των συγγενών και των συμπατριωτών, μέσα στα λουλούδια και τα βράχια, ήταν εικόνες αγιοποιημένες από τους Πόντιους εικονολάτρες που δεν αποδέχθηκαν τη σοβιετική εικονομαχία.

Σουρούπωνε. Η Όλγα άναψε τα καντήλια. «Πολλοί ετοιμάζονται να φύγουν για την Ελλάδα» μου είχε πει. «Εμείς θα μείνουμε. Ποιος θα τους ανάβει το καντήλι;»

Έφεξε το πρόσωπο της γιαγιάς. «Κυρα-Ευδοξώ» της είπε η Όλγα «το *κορτσόπον* έχει πάει στην πατρίδα σου δυο φορές· όλα στέκουν εκεί όπως τ' αφήσατε».

Δύο μαύρα μάτια με κοιτούσαν.

ΜΚ, 1995

Η Μ. Κορομηλά είναι ιστορικός και ιδρυτικό μέλος της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΥΣΤΕΡΟ ΒΛΕΜΜΑ ΕΚΔΟΘΗΚΕ ΑΠΟ
ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ ΤΟΝ ΜΑΡΤΙΟ ΤΟΥ 1996 ΣΕ
1000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ ∞ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΑΙ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ
ΜΙΣΕΛ ΦΑΙΣ ∞ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΑΡΕ
ΤΗ ΜΠΟΥΚΑΛΑ ∞ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΛΑΝΤΣΑΣ ∞ ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ,
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΕΝΗΣ ∞ ΦΙΛΜ,
ΜΟΝΤΑΖ ΧΡΗΣΤΟΣ ΚΟΥΤΡΟΥΔΙΤΣΟΣ ∞ Η ΕΚΤΥ
ΠΩΣΗ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ ΤΟΥ Γ. ΑΜΟΥΡΓΗ
ΣΕ ΧΑΡΤΙ VELVET 150 ΓΡΑΜΜ. ∞ Η ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ
ΕΓΙΝΕ ΑΠΟ ΤΟΝ Κ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ

Οί συγγραφείς: Εύγ. Άρανίτσης, Κ. Δημουλά, Ίερομόναχος Συμεών, Γ. Κιουρτσάκης,
Ήλ. Παπαδημητρακόπουλος καί Ν. Φωκάς επιμελήθηκαν οί ίδιοι τά κείμενά τους.

Copyright © Στέφ. Αλ. Πατάκης, Αθήνα 1996
Κ.Ε.Τ. 0920 Κ.Ε.Π. 178/96
ISBN 960-360-614-6

ΒΑΛΤΕΤΣΙΟΥ 14, 106 80 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. (01)36.38.362 - (01)36.45.236 Fax: (01)36.28.950
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. (01)38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: Ν. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, 563 34 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΤΗΛ.: (031)70.63.54-5

Από το βιβλίο Μ. Κορομηλά, *Οι Έλληνες στη Μαύρη Θάλασσα* (Πολιτιστική Εταιρεία Πανόραμα, β' έκδοση ανανεωμένη και επαυξημένη, Αθήνα 2001) σ. 478, εικόνα 345 και λεζάντα:

Ντάγκβα, Μεγάλη Τετάρτη 1990: Μισό αιώνα μετά το κλείδωμα της εκκλησίας, οι χωρικοί επισκευάζουν μόνοι τους την εγκαταλελειμμένη Παναγία για να προλάβουν να τη λειτουργήσουν τον Δεκαπενταύγουστο. Οι ηλικιωμένοι θυμούνται αμυδρά την τελευταία Λειτουργία, δυο χρόνια πριν ξεσπάσει ο Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος, τότε που άρχισαν οι εξορίες στο Ουζμπεκιστάν, το Καζακιστάν, τη Σιβηρία.

Η Ντάγκβα, ορεινό χωριό της δυτικής Κολχίδας (επαρχία Κομπουλέτι, Αντζαρία, Αυτόνομη Δημοκρατία, Γεωργία), ιδρύθηκε από Πόντιους εποικιστές τον Νοέμβριο του 1881. Είχαν έρθει από τη Σάντα και τα Σούρμαινα, με σκοπό να ακολουθήσουν τις ομάδες που εγκαταστάθηκαν στο Κάρς, αλλά οι πάγοι τους υποχρέωσαν να κατευθυνθούν προς τη θάλασσα.

Το 1990 ζούσαν 3.000 Έλληνες στην Ντάγκβα και 100.000 σε ολόκληρη τη ΣΣΔ της Γεωργίας (απογραφή του 1989). Μετά τη μετανάστευση της περιόδου 1991-2000, οι Έλληνες που έμειναν στη Γεωργία υπολογίζεται ότι δεν ξεπερνούν τις 20.000.